

TAUTVYDAS VĖŽELIS

Vilniaus Gedimino technikos universitetas

BŪTIES IR LAIKO PRASMĖS ANALIZĖ M. HEIDEGGERIO FUNDAMENTALIOJOJE ONTOLOGIJOJE

Tautvydo Vėželio pokalbis su knygos *Būtis ir laikas* vertėju į lietuvių kalbą Tomu Kačerausku

An Analysis of the Meaning of Being and Time in Heidegger's Fundamental Ontology

Tautvydas Vėželis' conversation with Tomas Kačerauskas, who is the translator
of the book „Being and Time“ in the Lithuanian language

SUMMARY

This discussion is an analysis of the meaning of being and time in Heidegger's philosophy. The first part discusses the necessity, structure and priority of the question of being. The second part brings up problems with the notion of truth in the history of Western thought and in Heidegger's philosophy. The third part considers time.

SANTRAUKA

Pokalbyje analizuojama būties ir laiko prasmė M. Heideggerio filosofijoje. Diskutuojama trimis aspektais: *Buvimo klausimo būtinumas, struktūra ir pirmumas*; tiesos samprata Vakarų minties istorijoje ir Heideggerio filosofijoje; laikiškumo problema.

Tautvydas Vėželis (toliau – T. V.).
Kaip suprantu, jau veikalo įvado skyriuje
*Buvimo klausimo būtinumas, struktūra ir
pirmumas* (*Notwendigkeit, Struktur und Vor-*

rang der Seinsfrage) M. Heideggeris praded
da rengti konkretų būties prasmės klau
simą, tvirtindamas, kad tradicinė ontolo
gija pragaištingai pražiūrėjo šį klau

RAKTAŽODŽIAI: M. Heideggerio filosofija, Būtis, Laikas, tiesa, mokslas.

KEY WORDS: Heidegger's philosophy, Being, Time, truth, science.

mą, nes laikė būtį „bendriausia“ (*allgemeinste*), „neapibrėžiama“ (*undefinierbar*) arba „savaiame suprantama“ (*selbstverständliche*) sąvoka. Man atrodo, kad būtų labai svarbu plačiau aptarti tokio filosofijos raidos tradicijoje susiklosčiusio „pražiūrėjimo“ priežastis. Filosofas leidžia suprasti, kad buvimo problema kaip tikroviško tyrinėjimo teminis klausimas pradėjo slopti jau Platono ir Aristotelio filosofinėse nuostatose. Kol kas, dar neturint Aristotelio *Metafizikos* lietuviško vertimo, atrodytu, būtina nuosekliau suprasti *substancijos* sąvokos, tikrovės aiškinimo remiantis perskyromis *materija/forma, aktas/potencija, subjektas/predikatas* conceptualųjį lauką. Akivaizdu, kad norint gerai suprasti šiame Heideggerio veikale, pirmajame jos įvado skyriuje, skleidžiamą problematiką, negalime išleisti iš akių ir Aristotelio darbuose aptartos individo, rūšies ir giminės santykio, individo esmės ir esmės kaip visuotinybės skirtumo problematikos. Žinoma, tokie klausimai nėra lengvai gliaudomi riešutai ir profesionalams, bet, sutikite, todėl jie ir tokie svarbūs bei įdomūs.

Tomas Kačerauskas (toliau – T. K.). Apie 2 paragrafą ir jame pateiktą veikalo apmatą jau kalbėjome. Nagrinėjome ir sąvoką *substantia* (bent jau tai, kaip ją vartoja Heideggeris), nors galbūt ir nepakankamai nuodugniai. Čia verta dar kartą priminti (sau ir skaitytojams), kad *substantia* tėra graikiškojo *ousia* vertinys, gyvenantis atskirą nuo Aristotelio *Metafizikos* gyvenimą. Tą patį galima pasakyti apie kitas jūsų minimas „aristotelines“ sąvokas: materija, forma, aktas, potencija, subjektas, predikatas. Kita vertus, tas išsibarstymas rodo milžinišką Aristotelio įtaką filosofijos raidai iki šiol. Suprantama, ir Heideggeris vartoja visas šias są-

vokas, tačiau dažniausiai neapeliuodamas į jų pradinį autorių ir jo filosofinę sistemą. Kaip minėta, Aristotelis – labiausiai veikale cituojamas mąstytojas, o ką jau kalbėti apie kitus Heideggerio darbus. Taigi paradoksaliai galima teigti, kad jis padarė didžiausią įtaką plėtojant veikalo idėjas. Vis dėlto tai tėra regimybė, vartojant I. Kanto ir Heideggerio terminą. Heideggerio santykis su Aristotelium ne vienareikšmis. Heideggeris nuolat gręžiojasi į Aristotelį tiek ieškodamas savojo ontologinio projekto pateisinimo, tiek perinterpretuodamas (destruktuo-damas) jį savo egzistencialiosios ontologijos horizonte. Abu šie atvejai rodo Aristotelio autoritetą Heideggerio akyse. Tačiau daugeliu atvejų Heideggeris teigia, kad tradicija, už kurios stovi Aristotelis, užgožia buvimo prasmės klausimą. Tai verčia Heideggerį gręžiotis dar toliau atgal – į ikisokratikus, kurių fragmentuose jis ieško autentiško santykio su būtimi. Pavyzdys – minėtas Herakleito fragmentas.

Beje, daugelį sąvokų Aristotelis perėmė iš Platono, šis – iš pitagoriečių ir t. t. Tai vadiname idėjų raida, kuri Heideggeriui kėlė nerimą dėl galimo prasmių užgožimo ar užmiršimo. Tačiau užmarštis – idėjų raidos aspektas, o prisiminimas (atkasimas, anot Heideggerio) jokia būdu nereiškia tam tikro autoriaus (ypač antikinio) „tikrų“ intencijų pademonstravimo. Geriausiu atveju tai dar viena interpretacija ar destrukcija. Tam tikras autorius ir jo idėjos yra tikros tiek, kiek „dalyvauja“ (pasakysite tai – platonizmas?) mūsų mąstyme. Aristotelis, kurio destruktuotos idėjos „dalyvauja“ Heideggeriui plėtojant savo egzistencialiąją ontologiją, – ne išimtis. Antai 15 paragrafe¹ minimos tokios aristotelinės kategorijos kaip substancialumas, materialu-

mas, iššęstumas, gretimumas, bet Aristotelis neminimas turint omeny visą poaristotelinę tradiciją. 19 paragrafe² minima materija jau apeliuojant į Descartes'ą. Tiek Aristotelis, tiek Descartes'as – savaip parankūs Heideggeriui, kuris toliau plėtoja jų idėjas.

Sutinku, kad būtų įdomu „atsekti“ Aristotelio sąvokyną veikale ir parodyti aristotelizmą „tikrąsias“ prasmes. Tačiau žodis „tikrasis“ veikale nurodo kitką – tai, kaip viena ar kita idėja (drauge sąvoka) yra paranki mūsų buvimo atžvilgiu. Tikrumas ar autentiškumas neturi nieko bendra su idėjų archeologija. Beje, tai neatsiejama nuo istoriškumo sampratos, kuri taip rūpėjo Heideggeriui. Apie tai galbūt dar pakalbėsime kita proga. Gilinimasis į Aristotelio sąvokyną, atsietą nuo veikalo idėjų, mažai prisidėtų tiek prie Heideggerio, tiek prie Aristotelio supratimo. Galiausiai nesijaučiu kompetentingas tai daryti³. Tokiu atveju mūsų dialogas turėtų virsti forumu su daugiau pašnekovų, tarkim, su N. Kardeliu. Tai gi yra bent kelios priežastys čia neiti šiuo „komparatyvistiniu“ keliu. Veikale mes susiduriame su heidegerišku Aristotelium, bet tai padeda tiek Heideggeriui, tiek Aristotelium. Nėra ir negali būti Aristotelio *per se*, tėra Aristotelis, padaręs įtaką idėjų raidai, taip pat ir Heideggerio egzistencialiajai ontologijai, nors šiame horizonte jis ir patiria destrukciją. Beje, panašiai galima pasakyti apie Heideggerį, kuris mums iškyla kaip vienas įtakingiausių XX a. mąstytojų. Tačiau dar svarbiau tai, kuo jis svarbus mudviem – šio dialogo dalyviams – ir jo skaitytojams. Apie destrukciją jau kalbėta ne kartą, tačiau čia galima pridurti: tradicijos destrukcija labiausiai prisideda prie pačios tradicijos įtikrovimo ir įbūtinimo.

Veikalo struktūra ypatinga tuo požiūriu, kad jis turi išsamų įvadą su dviem skyriais ir aštuoniais paragrafais ir pirmą dalį su dviem skirsniais, kurių kiekvienas turi po šešis skyrius. Veikalas neturi nei antros dalies, nei pabaigos ar išvadu (ar kažko panašaus). Galima sakyti, veikalas nutrūksta pačioje „įdomiausioje“ vietoje, kai išskleidžiamas laikiškumo klausimas remiantis G. W. F. Hegeliu, o skaitytojas laukia autoriaus staigaus atotrūkio nuo bet kokių interpretuojamų mąstytojų. Kaip žinoma, nebuvo parašyta nei antroji dalis, nei joks epilogas (išvados ar santrauka). Pats veikalas buvo „išstumtas į rinką“ paskubomis, spaudžiant dekanui. Jo figūra čia ypač įdomi. Viena vertus, dekanas įkūnija mokslo administraciją, kuri nuolat spaudžia mokslininkus gaminti⁴ vis daugiau „produkcijos“ – tarsi darbininkus prie konvejerio. Dekanas⁵ paprastai įkūnija tūlą, kuris kūrybininką traktuoja nepakankamai kūrybiškai. Tai paranku tuo, kad kūrybininkas dėl savo broko kaltę gali visada suversti kažkokiam dekanui. Kita vertus, būtent dėl minėto (ne tūlo) dekanas veikalas pasirodė pačiu laiku – tiek užpildydamas filosofinį vakuumą po didžiųjų XIX a. mąstytojų Hegelio, S. Kierkegaard'o, A. Schopenhauerio, K. Marxo ir F. Nietzsche's, tiek iškildamas ant naujos galingos filosofinės bangos drauge su E. Husserliu, Z. Freudu ir L. Wittgensteinu XX a. pradžioje. Nors pastarieji du Heideggerio neminimi ir tam tikru požiūriu plėtojo nebendramačius diskursus⁶, visi drauge jie palaikė platų vokiškosios filosofijos frontą, kuris tik XX a. antroje pusėje užleido pozicijas kitomis (visų pirma prancūzų) kalbomis plėtojama filosofijai. Dabar mes matome, kad kūrybiniam delsimui, svyravimams ir

norams vis tobulinti nebuvo laiko – iššauta pačiu laiku. Vis dėlto šio staigaus šūvio kaina – nepabaigtas veikalas⁷. Nors Heideggeris ilgai neatsisakė minties grįžti prie antrosios dalies⁸, kuo toliau, tuo labiau jis tolo nuo veikalo, tiek atitinkamai susiklosčius jo gyvenimo aplinkybėms⁹, tiek pasikeitus filosofiniams interesams¹⁰. Visa tai kalbu norėdamas pabrėžti įvado svarbą. Paprastai savo knygų (ir straipsnių) įvadu rašome paskiausiai – siekdami platesniu kontekstu įvesti skaitytoją į nagrinėjamą problematiką¹¹. Tai darome apeliuodami į visą parašytą tekstą. Veikalo įvadas atlieka visiškai kitokį vaidmenį. Kaip minėta, tai – pirmasis veikalo apmąstas, kuriuo remdamasis autorius vėliau juda vis platesniais ratais įvesdamas naujas sąvokas¹² ir naują būties problematiką. Tai toli gražu ne veikalo apžvalga, veikiau priartėjimas (ir skaitytojo priartinimas) prie egzistencialiosios ontologijos problematikos ir aptarimo būdo.

Po šių pastabų ir jas turėdami omenyje galėtume apžvelgti įvado pirmąjį skyrių ar bent jau tuos paragrafus (1, 3, 4), kurių iki šiol nenagrinėjome. 1 paragrafe autorius aptaria 3 prietarus dėl sąvokos „būtis“: 1) „būtis“ esanti bendriausia sąvoka; 2) ši sąvoka neapibrėžiama; 3) tai savaime suprantama sąvoka. Prieš nagrinėjant šiuos prietarus verta prisiminti turbūt iškiliausio Heideggerio mokinio H.-G. Gadamerio ištarą: „didžiausias prietaras tas, kad galime atsisakyti prietarų“¹³. Tą patį galima pasakyti ir apie tūlą, šnekalus, smalsulį, dviprasmybę, nuopuolį ir įmestumą, kurie turi egzistencialų statusą. Tai nėra ir kažkokie „neigiami“ egzistencialai, juos priešinant „teigiamiems“¹⁴. Tokių vertinimų Heideggeris atsisako kaip nesuderinamų su jo hermeneutinėmis nuostatomis¹⁵. Per-

frazuojant Gadamerį, tik tūlo aplinkoje gali subręsti mintis, kad įmanoma atsisakyti tūlo.

Grįžkime prie minėtų prietarų. Aptardamas pirmąjį, Heideggeris du kartus pacituoja Aristotelio *Metafiziką* ir vieną kartą – Tomo Akviniečio *Teologijos sumą*. Kaip tik čia daroma išlyga, kad „būties ‚bendrumas‘ nėra rūšies¹⁶ bendrumas“¹⁷ apeliuojant į Aristotelio kategoriją. Vėliau ši tezė, šiek tiek perfrazuota, pakartojama 7 paragrafo trečioje (c) dalyje¹⁸ ir 9 paragrafe¹⁹. Labai modifikuota²⁰ ji minima 27 paragrafe. Anot Heideggerio, „[b]ūties ‚bendrumas‘ ‚peržengia‘ bet kokį rūšies bendrumą“²¹. Vis dėlto čia kritikuojamas ne tiek būties bendrumas, kuris esąs ypatingas²², bet pažiūra, kad būdama bendriausia sąvoka, „ji aiškiausia ir nereikalinga tolesnių svarstymų“²³. Beje, Heideggeris išties būčiai suteikia ypatingą bendrumą sureikšmindamas čiabūties buvimą, t. y. gražindamas ją į pasaulį iš metafizinių padebesių. Kitaip tariant, veikale būtis bendrumą įgauna ne toldama nuo individo (čiabūties), bet prie jo priartėdama. Tai galima traktuoti kaip visai kitą optinį metafizikos režimą. Maža to, sutelkiamas dėmesys ir į pačią žiūrą – su tuo siejamas taikomas fenomenologinis metodas. Vietoj dieviškos žiūros iš viršaus atsiranda mūsų buvimo aplinkoje išskylančių fenomenų žiūra. Šiuo požiūriu „peržengiama“ „iš anksto duota“ rūšinė hierarchija, kurią atsekti siekia mokslas. Egzistencialiosios ontologijos požiūriu nėra jokių išankstinių duotybių prieš būtį. Aprioriškumas čia kaip tik nurodo būtiškumą. Tai – tiek Aristotelio, tiek Kanto pažiūrų apvertimas (destrukcija). Todėl teigiau, kad gilinimasis į Aristotelio pirmąją filosofiją čia duotų mažai naudos, nebent bandant nustatyti Heideggerio „nuokrypį“ nuo jos. Tačiau

tai turėtų maža ką bendra su egzistencialia ontologija, kuri kaip tik suponuoja, kad nėra iš anksto duoto Aristotelio *per se* (ar kaip *Ding an sich*, daiktas sau) – vien tas, kuris parankus mūsų buvimo atžvilgiu. Apie parankumo koncepciją galbūt dar pakalbėsime atskirai.

Antrasis prietaras esąs toks: „[b]ūties“ sąvoka neapibrėžiama²⁴. Šis „prietaras“ nėra savarankiškas – jis kyla iš pirmojo: būties „aukščiausias bendrumas“ suponuoja jos neapibrėžtumą. Čia Heideggeris vėl apeliuoja į rūšį, šįsyk minėdamas Tomo Akviniečio *genus*. Vadovaujantis šiuo bendrumo pirmumu, būtis neapibrėžiama kaip buvinys, „žemesnioji sąvoka“ (atskirybė). Dėl šio prietaro dar labiau padidėja Heideggerio rizika būties klausimą skleisti per laikišką čiabūtį ir pasaulišką buvinį. Taigi ir čia Heideggeris leidžia suprasti, jog jis irsis prieš tradiciją tam, kad ją nuskaidrintų. Tačiau visa tai – dar priekyje. Kol kas apsiribojama pastaba: „[b]ūties neapibrėžtumas ne atleidžia nuo jos prasmės klausimo, bet kaip tik jį perša“²⁵. Kitaip tariant, šis – kaip ir kiti – prietaras verčia akyliau pažvelgti į tradiciją, kurią būtina sujudinti norint ją suprasti. Kaip matėme, supratimas neatsiejamas nuo įbūdinimo.

Trečiasis prietaras: „[b]ūtis“ yra savime suprantama sąvoka²⁶. Komentuodamas šį „prietarą“ Heideggeris apeliuoja į kasdienį, tiksliau, vidutinį suprantamumą. Kadangi įvairiems kasdienybės modusams ir jų sąsajoms su būties prasmės klausimu vėliau veikale skiriama daug dėmesio, šis kasdienio suprantamumo nuvertinimas kaip vidutinio trikdo. Vis dėlto čia reikia kelių išlygų. Pirma, Heideggeris nei čia, nei kitur nevertina – vien fenomenologiškai aprašo bandydamas išvelgti. Antra, pats vidutinis su-

prantamumas nelaikomas netinkamu. Priešingai, tai tas fonas, kuriame iškyla tikrasis supratimas, drauge – autentiškas buvimas, o ką jau kalbėti apie tai, kad tai puiki medžiaga fenomenologiniam tyrimui. Trečia, Heideggeris pabrėžia: kasdieniškai „bet kaip elgiantis su buviniu ir jam būnant kaip buviniui *a priori* glūdi mįslė“²⁷. Tas „bet kaip“ kaip tik ir skiria kasdienį suprantamumą nuo supratimo, iškilusio egzistencialiosios ontologijos kontekste. Kita vertus, pastarasis neapsieina be pirmojo. Į vidutinį suprantamumą nukreiptas tyrinėtojo žvilgsnis ne tik todėl, kad tai yra paranki tyrimo medžiaga, bet ir todėl, kad joje glūdi atskleistina mįslė. Kitaip tariant, vidutinis suprantamumas slepia nevidutinį (tikrąjį) supratimą ir nekasdienį įvykį.

Apie būties prasmės klausimo iškėlimą šioje buvimo supraties aplinkoje kaip tik kalbama 2 paragrafe. Ši hermeneutinė aplinka pozityvi ne tik todėl, kad leidžia iškilti išskirtiniam būties prasmės klausimui, bet ir todėl, kad „reikalauja nuosavo sąvokiškumo“, t. y. verčia iš naujo apibrėžti ontologines sąvokas nuolat apklausiant buvinį nelyginant įtariamąjį. Jis ir yra įtiriamas dėl būties, kurią slepia ne tik vidutinis suprantamumas, bet ir nusi-stovėjusi jos nagrinėjimo tradicija su visais prietarais. Beje, įtarumo nuostata tiek būties interpretavimo tradicijos, tiek jos socialinės aplinkos atžvilgiu suartina Heideggerį su Marxu. Buvinio apklausinėjimas dėl jo būties – dar vienas argumentas samprotauti ratais, įvedant naujas sąvokas ir grįžtant prie atkastino pamatinio būties klausimo. Tačiau buvimo klausimo kartotė nereiškia mechaniško (tautologiško) pakartojimo, net jei apeliuojama į tą patį klausimą, tai – sugrįžimas vis iš naujo apmetant ontologinį projektą (apmata).

Literatūra ir nuorodos

- ¹ Martin Heidegger, *Būtis ir laikas*. Iš vokiečių k. vertė T. Kačerauskas. Vilnius: Technika, 2014 (2-asis leidimas), p. 57, 68.
- ² Ten pat, p. 76, 91.
- ³ Tesu skaitytojas tiek Aristotelio, tiek ir I. Kanto atžvilgiu. Beje, *Metafiziką* skaičiau rusiškai, nors ir turėdamas prieš akis graikišką originalą.
- ⁴ Beje, apie meno kūrinio gamybą, nors visai kita prasme, Heideggeris samprotauja veikale *Miško takai*, kurio viena dalis „Meno kūrinio ištaka“ susilaukė net dviejų vertimų į lietuvių kalbą.
- ⁵ Pats Heideggeris Freiburgo universitete pabuvo ne tik instituto direktoriumi, bet ir rektoriumi.
- ⁶ Vėlesni filosofijos istorikai taip nemanė, įvairiais aspektais lygindami jų filosofines koncepcijas.
- ⁷ Būdamas Freiburge iš Heideggerio mokinio F.-W. von Herrmanno girdėjų nuomonę, kad Heideggerio paskaitos *Pamatinės fenomenologijos problemos* laikytinos *Būtis ir laiko* antrąja dalimi. Vis dėlto šiai nuomonei pritariu tik iš dalies: pasikeitęs sąvokynas ir problematika liudija, kad tai veikiau šalutinis kūrinys, netgi atitolinęs nuo *Būtis ir laiko* antrosios dalies, nors ir rašytas Heideggeriui dar puoselėjant viltį dėl antrosios dalies.
- ⁸ Tik 7-ajame leidime (1953 m.), t. y. po 26 metų, Heideggeris išbraukia pažymėjimą „Pirmoji dalis“ kaip nuorodą į būsimą antrąją dalį. Lietuviškajame leidime, kaip ir akademiniame *Raštų (Gesamtausgabe)* 2 tome, šis pažymėjimas išliko.
- ⁹ Po Antrojo pasaulinio karo Heideggeris patiria staigų akademinį kryptį – prieškariniam Freiburgo universiteto rektoriui uždraudžiama dėstyti universitetuose.
- ¹⁰ Sukuriami tekstai, skirti meno filosofijai (*Miško takai*) ir filosofinei poetikai (*Pakeliui į kalbą*). Juos galima vertinti tiek kaip laikiną pasitraukimą kaupiant jėgas antrąjai daliai, tiek kaip aplinkkelius (miško takus), iš kurių nebeįmanoma sugrįžti, nes pasikeitė rūpimos problemos, sąvokynas ir galiausiai pasaulėvoka. Tai pripažįsta ir pats autorius veikalo 7-ojo leidimo pratarinėje: „[a]ntrosios dalies negalima pridėti po ketvirčio amžiaus, naujai nepavaizdavus pirmosios“ (2014b: XI (VII). Tačiau negalima teigti, kad vėlyvojo Heideggerio tekstai iš mūsų pavogė veikalo antrąją dalį. Būdami kitokie, jie nėra mažiau įstabūs. Beje, mano – pradedančio filosofuotojo – dėmesį taip pat pirmiausia patraukė tekstai, skirti filosofinei poetikai (žr. *Filosofinė poetika*).
- ¹¹ Šios knygos įvadas – ne išimtis.
- ¹² Naujas sąvokas autorius pažymi pasvirusiu šriftu.
- ¹³ H. G. Gadamerio *Tiesa ir metodas* – kitas veikalas, dėl kurio nebuvimo lietuvių k. visada rauduonoju bendraudamas su užsienio kolegomis. Beje, mūsų kaimynai latviai jį turi išsiverę.
- ¹⁴ Dažną epitetą „pozityvus“ Heideggeris vartoja kita prasme.
- ¹⁵ Tai galima palyginti su antropologiniu socialinio reiškimo – pavyzdžiui, emigracijos – tyrinėjimu. Antropologas niekada nevertina neigiamai emigrantų. Jo reikalas – išsiaiškinti, kodėl pats emigrantas ryžtasi emigruoti.
- ¹⁶ Tiek po konsultacijų su N. Kardeliu, tiek dėl Heideggerio vertinio (*Gattung*) išverčiau „rūšis“, o ne „giminė“.
- ¹⁷ Martin Heidegger, *Būtis ir laikas*, p. 3.
- ¹⁸ „Būtis kaip filosofijos pamatinė tema nėra buvimo rūšis“, ten pat, p. 31, 38.
- ¹⁹ „[Č]iabūtis ontologiškai niekada nepagautina kaip tam tikro esamo buvimo rūšies atvejis ir pavyzdys.“ Ten pat, p. 35, 42.
- ²⁰ „Tūlas nėra būtent tos čiabūtis rūšis“, ten pat, p. 107, 128.
- ²¹ Ten pat, p. 3.
- ²² Kalbėdamas apie būties ypatingą bendrumą Heideggeris vėl apeliuoja į Aristotelį ir jo „analogijos vienį“. Čia autorius nepraleidžia progos perskirti Platono ir Aristotelio ontologinę klausiniją. Pastarasis, nors ir būdamas priklausomas nuo pirmojo, „būties problemai suteikė iš principo naują pagrindą“, ten pat, p. 3.
- ²³ Ten pat, p. 3.
- ²⁴ Ten pat, p. 3, 4.
- ²⁵ Ten pat, p. 4.
- ²⁶ Ten pat, p. 4.
- ²⁷ Ten pat, p. 4.

B. d.